

התנוון כפי אלוטניה וכלל לבי - ו דוע ליון,  
הנה יולד ב סו לילית היה נזקך גו כספ.  
עץ בוגר דפוסו בטח נקצי נקף לבי ויין או ט  
פך לירונת דקסיע צו ויגות. ב יולד הילת  
בימו, לופך יינה ריטון בט היומטע יקף ויסור  
אנת הדכסיה היעלורה אידי יולד בוגר-דפוסו  
הלו סלפי יקרו יוסתה לבי יולד לסיפף הלו בט  
ענה היקנה אום העימאפ העוליעפ דילין יע  
רע היקנע קול היקנע ליה אנת-דרכוס.  
אילונת העט ימפה ומתק ויקלויקק  
ולתף סולדע

אמנה ז' 63

### חזנים וחזנות ביצירתו של ש"י עגנון

סיפורי חזנים רבים מצויים בכתביו של ש"י עגנון, באלו שהופיעו בחייו ובאלו שהתפרסמו לאחר פטירתו. טבעי הדבר שהרי ש"י עגנון שהיה בן שבת לוי ציין לא אחת את מוצאו זה. אף בדבריו, בעת קבלת פרס נובל, הזכיר את אבותיו הלויים שזמרו בבית המקדש.

"מתוך קאטאסטרופה היסטורית שהחריב טיטוס מלך רומי את ירושלים וגלה ישראל מארצו, נולדתי אני באחת מערי הגולה. אבל בכל עת תמיד דומה הייתי עלי כמי שנולד בירושלים. כחלום בחזון לילה ראיתי את עצמי עומד עם אחי הלויים בבית המקדש כשאני שר עמהם שירי דוד מלך ישראל. נעימות כאלה לא שמעה כל און מיום שחרבה עירנו והלך עמה בגולה. חושד אני את המלאכים הממונים על היכל השירה שמיראתם שאשיר בהקיץ מה ששרתי כחלום, השכיחוני ביום מה ששרתי בלילה, שאם היו בני עמי שומעים, לא היו יכולים לעמוד בצערם מחמת אותה הטובה שאבדה להם. כדי לפייס אותי על שנטלו ממני לשיר בפה, נתנו לי לעשות שירים בכתב. משבט לוי אני בא, ואני ואבותי מן המשוררים שבבית המקדש היינו, ומטרת קבלה במשפחה בית אבותי שמזרעו של שמואל הנביא אנו באים ושמו נקרא עלי".

ספק אם ידוע לרבים כי עגנון שב בתשובה בזכות עמוד התפילה. החוקר א.מ. הברמן שאל את ש"י עגנון, אם נכון הדבר שבהיותו בברלין היה חפשי לגמרי. עגנון השיב בחיוב וסיפר לו את הסיפור דלהלן:

"מילא, בימי נעורי מובן כי הייתי דתי והתנהגתי בקדושה, אחרי כן נתחמצתי ולא נזהרתי לא בקלות ולא בחמורות. דומני שגם אז היה בי ניצוץ של דתיות אלא שלא הספיק להאיר ולחמם. כשנסעתי בפעם השניה לארץ ישראל כדי להשתקע בה, באתי בערב שבת אחרי הצהריים למצרים, ושם רציתי לשהות יום או יומיים. תחילה חשבתי לסעוד קודם חשכה כדרכי, ואף על פי אמרתי בלי שום כוונה מיוחדת לאנשי המלון שהתאכסנתי בו (מלון כשר) כי אסעד את סעודת הערב אחרי התפילה. הלכתי להתפלל בבית הכנסת שהרמב"ם התפלל בו ועברתי לפני התיבה. ואז חל בי השינוי, שכן התפילה היתה מתוקה כפי ומלאת דבקות. כאשר שבתי למלוני קידשתי על הכוס, ניגשתי לכיור ונטלתי את ידי, בירכתי על הנטילה ועל הפת וכן ברכה אחרונה, דברים שלא עשיתי במשך שנים רבות. מאז אני דתי במלוא מובן המילה. אמרתי בלבי אם אדם זוכה לעלות לארץ ישראל עליו להיות שומר מצווה, ועליו להמשיך

כדרך אבותיו" (מסכת סופרים וספרות, הוצ' ראובן מס עמ' 131).

דומה כי אין נושא הקשור בעולם הרינה והתפילה שלא זכה להארה בכתביו של ש"י עגנון. למן חזנים יראי שמים ושומרי מצוות, בעלי תפילה חסידיים, להקות זמר ועד לחזנים פורקי עול תורה ומחללים שם שמים. לכולם יש ביטוי בכתביו של ש"י עגנון. אפילו התופעה של "נשים חזניות" נזכרת בספורי "עיר ומלוואה" של הסופר הדגול. סיפורי החזנים של עגנון ראויים לעיון מיוחד ומהם אפשר ללמוד על אישיותו של הסופר הדגול. כדאי שחזנים ובעלי תפילה ישימו לב להערותיו של ש"י עגנון על חזנות ותפילה.

### מי הוא הילד היתום בסיפור "יתום ואלמנה"

מסיפוריו הראשונים של ש"י עגנון הוא הספור "יתום ואלמנה" ("אלו ואלו" עמ' קס"ה). סיפור זה הוא מהמעטים שנכתב על ידי עגנון ביידיש ובעברית. הסיפור עובד על ידי הסופר בכמה גירסאות. עמד על כך הפרופסור דב סדן בדבריו הקדמה לכתבי עגנון ביידיש ("אריינפיר" יידיש ווערק עמ' ל"א). הסיפור נקרא ביידיש "דער צעבראכענער טעלער" ופורסם לראשונה בשנת תרס"ז. בעברית נקרא הסיפור בנוסחו הראשון "הפנחא השבורה". בנוסחו המצוי בכתבי עגנון נקרא הסיפור "יתום ואלמנה" ופורסם לראשונה בברלין בשנת תרפ"ב. עניינו של הסיפור בנוסחו האחרון הוא השפעתו של תפילת החזן ברוך שור על ילד יתום בעיר בוטשאטש.

ש"י עגנון מתאר את דרך תפילתו של ברוך שור ומקהלתו.

"נתעטף רבי ברוך בטליתו ועמד לפני התיבה והכניס כמין מזלג לתוך פיו והוציא ושר, לכה דודי, ומשורריו עונים אחריו-לקראת כלה. ותינוק אחד יפה עיניים וטוב רואי עומד על מעלות ארון הקודש ומצייץ כציפור נאה. רב לך שבת בעמק הבכא והוא יחמול עליך חמלה ושאר כל המשוררים עונים אחריו: לכה דודי". על הילד היתום, יעקב, מספר ש"י עגנון כי "היה יעקב יושב וקולט נגינותיו של רבי ברוך החזן ונגינותיהם של קהל משורריו". הילד נרדם בבית הכנסת ואחר לבוא לביתו. אמו הלכה לחפשו ומצאה את בית הכנסת נעול. כשהציצה מחור

המנעול ראתה את בנה "הנה הוא על הבמה עטוף בטלית. באותה שעה נתמוטטו רגליה של אותה אשה ונודעזע לבה. והקול קול יעקב קורא כנעימה, רב לך שבת בעמק הבכא והוא יחמול עליך חמלה". שנים רבות ניסיתי לברר אם באמת התפלל ברוך שור בבוטשאטש, אם שמע אותו ש"י עגנון, והאם יש יסוד לכל אותו סיפור על הילד היתום. ניסיתי לברר אצל יהודים יוצאי בוטשאטש אם אכן ידוע להם על תפילת ברוך שור בעירם. הישישים הלכו לעולמם, ביניהם הגיעו לשנות זקנה ושיבה. אף השואל הגיע לגיל העצה ותשובה אין. לפני מספר חודשים התחלתי בכתבת תולדות חייו של המנצח יוסף מילט. להפתעתי הגדולה מצאתי בתולדות

חייו פרט הדומה להפליא לתיאור מעשהו של היתום בסיפור יתום ואלמנה. המנצח והמלחין יוסף מילט היה בן גילו של עגנון (עגנון נולד באב תרמ"ח אוגוסט 1888 ויוסף מילט בניסן תרמ"ט אפריל 1899) וכמוהו היה בן גליציה. (יוסף מילט נולד בדומברובה שליד טארנוב). בעוד שעגנון מספר על הילד שהושפע מתפילתו של ברוך שור הרי כאשר מילט היה ילד קטן התפלל בדומברובה החזן משה שור מקראקוב. החזן משה שור התפלל בדומברובה בלווי מקהלה וכאשר בא בשבת בבוקר לבית הכנסת מצא נער קטן יושב ומזמר לעצמו, בדייקנות מפליאה, את "מקדש מלך" שהוא זימר בליל שבח בלווי מקהלתו. החזן שאל את הנער מניין לו הניגון והנער השיב ששמע את הניגון אתמול. החזן בחן את הנער הקטן וצרפו למקהלתו. אותו נער היה יוסף מילט שבילדותו הצטיין בקול מופלא. לאחר מכן "נחטף" הנער יוסף ע"י החזן זיידל רובנר וזימר בכמה מערי גליציה. יתכן והסיפור על הנער המזמר "מקדש מלך" הגיע לאזני ש"י עגנון והוא בנה על כך את סיפורו תוך שהוא "מעביר" את פרטי האירוע לעירו ומייחס אותו לחזן ברוך שור.

חיזוק לדעתנו על זהותו של הילד בסיפור "יתום ואלמנה" מצאנו בגישתו של עגנון ב"גילגול מוטיבים" בסיפוריו האחרים. עגנון נהג לקחת סיפור עם או אגדה חסידיית ולשלבם בסיפוריו. פרופ' גרשם שלום, מידידו הקרובים של עגנון, כותב במאמרו "מקורותיו של מעשה רבי גדיאל התינוק בספרות הקבלה" ("דברים בגו" הוצאת "עם עובד" עמ' 270) — "סיפורי עגנון מרובים בהם גילגולי מוטיבים שבאו לידי מדברי ראשונים, פשטו צורה ולבשו צורה ונעשו דבר חדש ואחד בידי. סיפורי האגדה הקטנים שלו הם חטיבות ספרותיות מושלמות, ששלמות צורתם משכיחה את גלגוליהם ברוחו של האמן מעניין לעניין". עגנון עצמו התייחס ל"גלגולי המוטיבים" ביצירותיו. בספרו "קורות בתינו" (עמ' 63) כותב עגנון על דודו ר' עזריאל יעקב שהפקיד בידו תכריך של כתבים ואמר לו:

"אלו כתבים שהניחו לי אבותי הקדושים זכרונם לברכה שכתבו להם מאורעותיהם. אם אתה רוצה טול אותם עמך וקרא בהם ואם אתה רוצה העתק לך כולם או מקצתם" וממשיך עגנון ואומר: "ודרך העתקתי תקנתי את הלשון קצת כאן וקצת כאן, כבן שבאו לו מירושת אבותיו כלים שבורים ומתקנם, אבל בגוף הדברים לא שיניתי".

הפרופ' דב סדן מספר במאמרו "מבואי קברוצת אגרות" ("האוניברסיטה" כתב עת של האוניברסיטה העברית — כרך 25 תשמ"א) כי פעם סיפר לעגנון סיפור על אבי סבתו ר' יוסף ש"י ועל עלייתו לירושלים ועל הפורענות שקדמה לה והיא בלשונו של דב סדן "בבית המרחץ שפך על עצמו בשוגג קיתון של רותחין, ונכווה, עד שהרופאים התייאשו ממנו, והתגרו בו משכילי העיר דרך שהתגרו על שביקש לנטוש אדמת הקיסר. אמר להם, כי עתה הוא רואה בעליל, כי יזכה לעלות לירושלים. שכן עורו הישן יתקלף ועור חדש יבוא תחתיו, ונתקיימה בו בחינת הזוכה לבוא לירושלים כתינוק שנולד". כאשר שמע עגנון את ספרו של סדן אמר

בהתפעלות "חבל שאיחרת לספר לי. שהייתי מסיים כך עניין ר' יודל ב"הכנסת כלה". עגנון גילגל איפוא גם מוטיבים מעולם החזנות בסיפוריו.

### בין הרמן כהן ובצלאל אודסר

בספר "תכריך של ספורים" עמוד 173, מביא ש"י עגנון סיפור בשמו של ד"ר מאיר וייס, שפעם אחת כשהיה הרמן כהן (אגב בנו של חזן וחתנו של לבנדובסקי) בפולין, התפלל ביום כיפור בבית כנסת של חסידיים. כשהגיעו לפסוק "כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים" אמר שליח הציבור את הפסוק בבכיה גדולה. תפילתו של שליח הציבור ריגשה מאוד את הרמן כהן ולאחר התפילה הוא ניגש לבעל התפילה, ברכו ושאלו: "מפני מה בכית באותו פסוק כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים? אמר לו החזן: היאך לא אבכה שבית קדשנו ותפארנו יתמלא גויים". עד כאן סיפורו הקטן של ש"י עגנון. בזכרונותיו של מיכה בן עמי על אביו הסופר מרדכי בן עמי ("ידע עם חוברת א' שבט תש"ח) מיוחס הסיפור לחזן הידוע בצלאל אודסר-שולזינגר כשהיה בצלאל מגיע לפסוק "כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים" היה גועה בבכי. אחרי התפילה שאלו אותו: מה פירוש הבכי בשעת אמירת מילים אלו? ענה להם: תתארו לכם בית הכנסת מלא גויים! "מעניין הרמיון שבין שני הסיפורים.

### שי עגנון והחזנים היורדים לחוץ לארץ

ידוע ומפורסם הוא שאחד מענפי היצוא של ישראל הם החזנים. בסיפורו "הגלילה" ("פתחי דברים" עמ' 204) מספר שי עגנון על חזן בשם וולויל שומר "הוא היה חזן בעירנו, מחמת חילוקי דברים בינו לבין הגבאים הנית את החזנות ובא לארץ. מחר או אחר מחר חוזר הוא לחוצה לארץ ונוסף גם הוא על מוציאי דיבת הארץ. מפני שלא מצא כאן את מה שביקש. מה ביקש? ידיים שלא עשו מימיהם שום מלאכת עבודה אינן עשירות לאחוז במעמד ובתי תפילה המבקשים להם חזנים אין בארץ, שכל יהודי בחזקת חזן ומוכן לעבור לפני התיבה". במשפטים סיפורים אלו העלה עגנון את בעיית החזנים והחזנות בארץ ישראל כפי שהיא מזה ששים שנה..

דברים דומים קראנו במכתבו של החזן יהושע חומש מי שהיה חזן ראשי בבית הכנסת הגדול בחיפה. במכתב למערכת העיתון "די שוהל און די חזנים וועלט" שהופיע בוורשה כותב החזן חומש "המצב של החזנות והחזנים בארץ ישראל לקוי מאד. כי ארצנו זקוקה לעבודה גופנית" (תמוז תרצ"ט).

### אלו נגונים שרו בביתו של ש"י עגנון

בסיפור "לעבד נמכר יוסף" (בספר "האש והעצים" כרך ח' מסיפורי עגנון עמ' מ"ד) כותב ש"י עגנון "מנהג יפה נהגו אבותינו נוחי נפש, שהיו מרבים בזמירות ובנגונים בלילי שבתות, וביחוד בזמר כל מקדש שביעי, שהוא שיר שבח לדורשי ה' שומרי שבת, שבשמירתה אנו נשמרים ובקיומה אנו קיימים ובזכותה עתידים אנו להיגאל". הוא מספר כי במשפחתו נהגו לשיר זמר זה בניגון מיוחד, ואתד מבני משפחתו שנמכר לעבד התאחד עם משפחתו בזכות אותו ניגון "מהיכן זכה אבינו יוסף שחזר ושתלו הקדוש ברוך הוא במשפחת בית אביו, אלא ניגון של אבותינו שנשתמר בפיו העמידו על בסיסו והעמיד תולדות כמותו בניו ובני בניו שאני ואתם מהם" עגנון פינה לבני ביתו ואומר "בני, היזהרו במנהג אבותיכם ואל תשנו בו ואפילו אינו נראה בעיניכם" ומציין "כשם שתורתם של אבותינו הקדושים עריבה לפניו יתברך כך קולם ערב לפניו, זה הקול שהיה נשמע בביתו בשירם ובזמורם, שהרי משבטו של לוי אנו באים, מן המשוררים".

שאלתי את בתו של הסופר, הגב' אמונה ירון, אם ידוע לה על ניגון מיוחד שחיכב ש"י עגנון, והיא השיבה לי כי בביתם נהגו לשיר את "שיר המעלות" שלפני ברכת המזון בניגונו של מיכאל יוסף גוז'יקוב. ניגון זה מופיע גם בתקליט הסדר של משה קוסוביציקי והוא מושר בתקליט לפי עיבודו של אדוארד בירנבוים. אמונה ירון מציינת במכתבה כי "אבי עצמו לא ידע לשיר בכלל אלא אמר הכל בקול ערב בנעימה המיוחדת לו". לשיר אמנם לא ידע ש"י עגנון אך הוא אהב לעבור לפני התיבה. ציינו בראשית המאמר כי עגנון עבר לפני התיבה בבית הכנסת של הרמב"ם במצרים. בית כנסת נוסף במצרים אשר עגנון עבר בו לפני התיבה הוא ביהכ"נ של עזרא הסופר במכתבו מקהיר לרעייתו אסתר כותב עגנון בב' מרחשון תרפ"ה (30.10.24) "ואחה"צ הייתי בעיר המתים ובבית המסגד הגדול ולהבדיל בבהכ"נ של עזרא הסופר ועברתי שם לפני התיבה על האבן אשר התפלל שם משה רבנו ע"ה" ("אסתרלין יקירתי" עמ' 25).

### במה זכה פרופ' טורסיני אצל ש"י עגנון?

ש"י עגנון לא אהב את חוקרי הלשון, זולתי את חנוך ילון שבפי עגנון נקרא "ראש לחכמי לשוננו שבדור". בראיון מוקלט נגד חוקרי הלשון אמר עגנון על ילון "אני מחשיב אותו יותר מכל הפילולוגים". בסיפוריו הוא לועג לכמה מחוקרי לשוננו, ומהם לחשובים שבהם. באחד ממכתביו אלי כותב לי פרופ' דב סדן, כי ש"י עגנון לא אהב את פרופ' נפתלי הירץ טורסיני (טורטיניר). אך שיבח את הבנתו של

## ש"י עגנון והפייטנים

למעלה משלוש מאות פעמים מזכיר ש"י עגנון בסיפוריו עניינים הקשורים בעולם החזנות, ולא נגעו אלא בכמה מהם. נציין כי כאשר ש"י עגנון משבח חזן הוא מציין את בקיאותו בפיוטים. הוא מיצר על כך כי בדורנו נוהגים לדלג על הפיוטים שבמחזור.

"וכאן אומר דבר כנגד הקהילות שאינם אומרים פיוטים, יודע אני את טעמם, אבל כשאני נזכר את טעם הפיוטים שהוסיפו על עונג יום טוב מצטער אני על אותם שמציעים עצמם מן הפיוטים" ("עיר ומלואה" עמ' 117) ועל אחד מחזני עירו כותב הסופר "תפילת טל של ר' ניסן שידוע להטעים בקולו טעמו של טל", ו"כשאמר טועני נטע צמחות ישיגו שובע שמחות. נכנסה שמחת החג בלב אנשי בית הכנסת שהיתה מוסיפה והולכת כל ימי החג עד לאחר שמחת תורה". (הפיוט "טועני נטע צמחות" נאמר בתפילת ערבית של חג הסוכות).

בסיפור "הסימן" המופיע בכרך "האש והעצים" (עמ' רפג) וגם בכרך "עיר ומלואה" עמ' 695 מספר ש"י עגנון על זיקתו לפיוטים והיצרות שבסידור. הוא מספר כי הוא נוהג לומר בשבועות את פיוטי האזהרות של רבי שלמה אבן גבירול כמנהג הספרדים ולא ביטל ממנהגו אף בארץ ישראל שבה אין אומרים פיוטים. הסיפור עוסק בכליונה של עירו של עגנון ועל התגלותו של שלמה אבן גבירול בתלמו של עגנון, ואנו קוראים על זיקתו של הסופר לפייטן. לאחר מותו של ש"י עגנון הוחלט בוועדת השמות של עיריית תל-אביב לקרוא רחוב על שמו של הסופר הדגול ואירע שבמקום שמסתיים רחוב אבן גבירול מתחיל רחוב ש"י עגנון. פניתי בשעתו לאברהם שכטרמן שהיה יו"ר ועדת השמות באותה עת ושאלתי אם קריאת הרחוב על שם עגנון בהמשכו של רחוב אבן גבירול נעשתה עקב הזיקה שהיתה בין הסופר לפייטן כמסופר ב"הסימן". שכטרמן השיב לי כי אך מקרה הוא. מכול מקום וודאי הוא כי הצירוף אבן גבירול פנת עגנון גורם נחת רוח לסופר בעולם האמת.

תודה וברכה לפרופ' הלל וייס שהעמיד לרשותי את שרותי המחשב של פרויקט השו"ת.

## רינה ותפילה ביצירות מאיר מוהר

ארוך קשבת לרינת ישראל היתה לו למשורר והמספר מאיר מוהר. מדי פעם היה משלב ברשימותיו הקצרות סיפורים על בעלי תפילה וחזנים. מרטיטים את הלב רשימותיו על החגים בעיר מולדתו רוזבאדוב שבגליציה. הוא מתרפק באהבה על ניגונים ששמע בילדותו.

"כוס אחר כוס אני מוזג לי מן היין הטוב של ניגוני-אלול, חודש הרחמים והסליחות, שותה לרוייה מתיקות "הימים הנוראים" והדרת החן והחסד של חג-הסוכות. זה היין המשומר, שאינו משכר, אלא להפך, מפיג את השכרון, הנסוך על הנפש בתוקף העתים, מסלק איוו מחיצה עבה ועכורה של ימים ושנים, ומגלה לפנינו את המציאות האמיתית, שאינה בטלה לעולם, אלא עומדת מן הצד ומחכה לתשובתנו... לאחר שניתקנו ממנו ביד-הזמן האכזרית. ולא זכרונות הם אלה, לא געגועים על מה שעבר — שום דבר לא עבר, הכל חי וקיים. כל מה שהיה גדול וטהור ויפה לא יאבד לעולם. זהו הסוד האמיתי של "נצח ישראל לא ישקר". ("היין הטוב" — מתוך "בחרט אנוש" הוצ' דביר ת"א תשי"ט עמ' 56). וכך מתאר הוא בלבכיות את ניגוני-חנוכה שקלט בילדותו בבית אביו ובבית רב העירה המכונה "הרבי הגבוה" —

"הרבי הגבוה — משכמו ומעלה קם, ניגש אל דלת החדר, אל מנורת החנוכה המשוקדת המפוארת, המוכנה מבעוד יום, הוא מברך ומדליק את הנרות, והקהל, נרגש ונפעם, עונה "אמן" על הברכות, וניגוני חנוכה הנלכבים והנודעים, מפליאים בחידושם ומרננים את הלב בנעימת נעימתם: "אנא בכוח" "למנצח בנגינות" "מוזמר שיר חנוכה הבית לדוד" — תפילה תפילה וניגונה המיוחד, ולבסוף "מעוז צור" — "יונים נקבצו עלי" — לא שירה היתה זאת, לא זמרה ולא תפילה, כי אם יללה זעקת שבר, כאילו זה עתה, לעיינינו, אירעה התנפלות זו מצד "הצר המנבח" — המלים בצירוף הנגינה מביעים את עומק הצער ואת עומק העוולה, והרבי פי העדה, אינו יכול להירגע. אינו יכול לשכוח. שוב ושוב הוא חוזר על הפסוק ומאשים ופורש כפיו כקורא את השמיים לעדות ולעזרה. עד שהוא מתנחם לאחרונה במחצית השניה של הבית —

"ומנותר קנקנים נעשה נס לשושנים. בני בינה ימי שמונה קבעו שיר ורננים" (ב"חרט אנוש" עמ' 34-33). ובמקום אחר בספרו (עמ' 48) הוא מתייחס לניגוני

חידושים בתפילותיו ושר ניגונים שחיברה אשתו שנקראה מרים דבורה. על אותה מרים דבורה מספר ש"י עגנון ("עיר ומלוואה" עמ' 71) שהיתה בתו של ר' ניסן החזן ממונוסטרישן. "כקול האב קול הבת, שנשתיירה לו יחידה מכל בניו ובנותיו שמתו עליו בקטנותם. היא חיברה ניגונים חדשים לתפילות ופיוטים, וכיחוד לקרובה לפרשת החודש. ניגוניה לא נתקבלו בבתי כנסיות, משום שאמרו שניכר בהם קול אשה... וכל בניה למדו מפיה טעמי מקרא". מעניין שמה של אותה אשה מרים דבורה — המרמז לשתי נשים הקשורות לשירה בעמנו. ש"י עגנון מספר כי משום עין רעה שנתנו בה בשל קולה לקתה במרה שחורה ונפלה "כשמתה מצאו עליה בגד של ציצית. אומרים שהיתה מניחה תפילין ולא מיחה בה בעלה. על מצבת קבורתה ציונה בעלה לחקוק, אשה יראת ה' היא תתהלל. כאיש גבורתה בתפילות ובפיוטים". (עמ' 79).

ר' אליה האריך ימים ונפטר בגיל צ"ז ועד יום מותו היה עובר לפני התיבה. אחרי פטירתו של ר' אליה, התקשתה הקהילה במציאת חזן. התיאור שמתאר ש"י עגנון על מה שהתרחש בבית הכנסת אחרי פטירתו תואם את המתרחש בבתי הכנסת בימנו. "מחמת שחדים לא היה בידי הקהילה לשלם שכר חזן. היו משתמשים באנשי בית הכנסת. כל מי שהיה מוכן לעבור לפני התיבה היה עובר לפני התיבה... כיוון שניתנה רשות לכל אחד ואחד לעבור לפני התיבה התחילו בני אדם שאין התיבה קולטתם מתפרצים אל התיבה זה מכוח ייארציית וזה מתוך שסבור שקולו ערב על אחרים כשם שהוא ערב לו. לסוף התחילו כל בעלי גרון באים בגרונם טורח לציבור". (עמ' 84).

ש"י עגנון ממשיך ומתאר את החזנים שעברו לפני התיבה ומעלותיהם של החזנים שהצטיינו לא רק בקולות ערבים כי אם גם במעלותיהם התואמות דרישות ההלכה משליח ציבור. בייחוד מתעכב ש"י עגנון על דמותו של החזן ר' גבריאל "האיש לבוש הבדים". סיפור זה מזכיר כמה מוטיבים שידועים מתולדותם של חזנים אחרים. זקנו של "לבוש הבדים" סירב ליטול שכר בעד תפילתו, ור' גבריאל אומר "בין כך ובין כך מתפלל אני בימים הנוראים, אגביה קולי קמעה ונמצאים אתם מוצאים בי חזן לימים נוראים". סיפור דומה מספר דב סדן על אביו של המשורר והפילטוניסט יעקב אדלר "והאב ירא וחסיד היה הטוב שבבעלי התפילה שבעיירה — שישים וארבע שנים עבר לפני התיבה בבית הכנסת ולא נטל פרוטה אחת שאמר: הלא ממילא אבוא להתפלל, ובכן אני מתפלל בקול שהוא במקצת רם יותר" ("ארחות ושבילים" כרך ג' עמ' 12 — 11).

בסיום פרק "החזנים" שבספר "עיר ומלוואה" כותב עגנון על "אחרון שבחזנים שהיו בביטשאטש קודם שבאה המלחמה הראשונה שהיא תחילתה של המלחמה השנייה שהביאה פורענות על העולם ובראש כל העולם עלינו".

ש"י עגנון אינו מפרש בשמו של החזן ומספר כי "אדם נאה היה ונמוסיו נאים היו וקולו נאה היה. בכל יום אחרי תפילתו בבית הכנסת הגדול היה יושב בכית המדרש

הישן לפני גמרא או מעיין בספרי מחקר. באותם הימים הייתי אני מיושבי בית המדרש ונודמן לי לפרקים לדבר עמו ואף הראיתי לו כמה משירי. לשנים מהם עשה מנגינות. מאחר שאיני בקיא בנגינה ואיני מנגן לא נשתיירו בפי ואבדו השירים ומנגינותיהם" (עיר ומלוואה עמ' 122).

מוטיב אבדן המנגינה מופיע כמה וכמה פעמים בסיפורי עגנון וחוקרי עגנון נתנו דעתם על כך. חבל שעגנון אינו מזכיר את שמו של החזן שעשה מנגינות לשיריו. ניסיתי לברר בין יוצאי בוטשאטש הוותיקים שמא מי מהם יודע מי הוא החזן מלחנים של שירי עגנון. הדור פוחת והולך ועדיין לא מצאתי תשובה... על שיריו כותב עגנון גם בסיפור "תמול שלשום" (עמ' 222) — "נתעורר לבו של יצחק והתחיל שר משירי חמדת" חמדת הוא עגנון, ומכאן שמנגינות לשירו נפוצו בעירו וחבל שלא נרשמו.

### ש"י עגנון והחזנות הספרדית

ש"י עגנון גילה חיבה יתירה לחזנות של בני עדות המזרח, ולעתים העדיף אותה על החזנות של בני אשכנז. בספר "אסתרליין יקירתי" שהוא קובץ מכתביו של הסופר לרעייתו כותב עגנון

"בשבת זו כבר טעמתי את טעם בית הכנסת. שוב הייתי מרוגז מן התפילה והפזמונים ומכל הטיטרליות. אני שהייתי יכול להתפלל ארבע שעות תפילת ערבית אצל המקובלים איני יכול לשבת חמישה רגעים בבית הכנסת בתפילות" — (מכתב לרעייתו מכ"א אב תרצ"א עמ' 298), בספרו "לפנים מן החומה" מספר ש"י עגנון על זיקתו לקהילת הקודש של המקובלים בירושלים קהילת בית אל.

"חזן של חסידי בית אל שבאותו הדור חכם מסועד כהן היה, שכשנתמלאו לו מאה שנה עלה לירושלים ונתנו חסידי בית אל עיניהם בו ומינו אותו שליחם לפני המקום. אותו היום יצקתי מים על ידיו עם כל אחי הלויים בשחרית ובמוסף ובנעילה. הרגיש בי והחזיר ראשו והביט בי ונענע לי ראשו ופשט את שתי ידיו לצקת עליהם מים, שאותו החכם הכיר בפניו של כל אדם מאיזה שבט הוא בא והכיר בי שמשבטו של לוי אני בא" (עמ' 31). הסופר התיידד עם אותו חזן ישיש והחל להתפלל בבית הכנסת של המקובלים, וכן עם החזן אברהם חיים בונימוביץ שבא אחריו והיה חזן אשכנזי בבית כנסת ספרדי. אברהם חיים היה מבאי ביתו של עגנון. על אברהם חיים בסיפוריו של עגנון ראה בספרנו במאמר המוקדש לאברהם צבי אידלסון עמ' 339-335.

"אילו היה בית המקדש קיים הייתי עומד על הדוכן עם אחי המשוררים ואומר בכל יום השיר שהלויים היו אומרים בבית המקדש. עכשיו שבית המקדש עדיין בחורבנו ואין לנו לא כהנים בעבודתם ולא לויים בשירים ובזמרים אני עוסק בתורה ובנביאים ובכתובים במשנה בהלכות ובהגדות תוספתות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים. כשאני מסתכל בדבריהם ורואה שמכל מחמדינו שהיו לנו בימי קדם לא נשתייר לנו אלא זכרון דברים בלבד אני מתמלא צער. ואותו צער מרעיד את לבי, ומאותה רעדה אני כותב סיפורי מעשיות, כאדם שגלה מפלטרין של אביו ועושה לו סוכה קטנה ויושב שם ומספר תפארת בית אבותיו".

### מי גילה את ניגוני הלויים

בספר "קורות בתנו" אנו קוראים על זיקתו של הסופר לשירה ולנגינה המעוגנת כאמור, במסורת משפחתו. בסיפור "ספר הנגינות" (עמ' 90) מספר ש"י עגנון על מה שאירע את זקנו ר' שמואל בכורו של זקנו ר' אשר ז"ל בזמן שהיה דר באיטליא". ש"י עגנון מספר כי לאחר שהודיעו לר' שמואל בחלום הלילה ש"ספר הנגינות לשירי הלויים שהיו הלויים אומרים בבית המקדש גנוז בבית גנזיו של האפיפיור", עשה ר' שמואל תחבולה ונכנס לבית גנזיהם של הכמרים והעתיק את ספר הנגינות לשירי הלויים. לילה אחד מספר עגנון, בחצות הלילה גברו געגועיו של שמואל "על המקדש ועל העיר" הוציא את ספר המנגינות ועמד וקרא את המזמור לפי "טעמי הנגינות שהיו אבותינו הלויים אומרים בבית המקדש", וכאשר הגיע זקנו לפסוק "תדבק לשוני לחכי" נסתלק מזקנו כח הדיבור "והיה ימים הרבה בלא לשון" ואז גנזה אשתו את הספר "וכיוון שנגנז שוב לא מצאהו". על אותו ר' שמואל מספר עגנון כי היה "קולו נאה ונעימתו נעימה" — הוא חיבר נגון ל"הכל יודוך" שנעשה בחכמה מופלאה" וכאשר מתברר המנגינה מגיע לתיבה "אין" — "נשמעת היא התיבה אין עד שהכל בטל ומבוטל והכל אין ואפס כנגד קדושתו יתברך שהוא הכל וקדושתו הכל. ולא ניתנו הדברים לפרשם בכתב". מעין הדברים האלו שמעתי מפיו של החזן ר' ישראל אלטר. הוא הדגים בפני את יצירתו של לייב גלאנץ "אין כערכך" ואמר — כאשר לייב גלאנץ אומר "אין" — הרי הוא עושה זאת ממש בשמינית הטון, שהרי אם אין כערכו של הקדוש ברוך הוא, הרי אין אפילו טון מוסיקאלי שאפשר להשמיע בו את התיבות "אין כערכך" ובגדולתו המופלאה השכיל לייב גלאנץ לפרש את התיבות ככתבן וכלשונן.

### חזנים וחזנות בבוטשאטש — סיפורי "עיר ומלואה"

סוג מיוחד במינו הם הספרים על קהילות ישראל שהושמדו בשואה. סדרות ספרים אלו כוללות פירקי היסטוריה, תאורי הווי, פירקי תפילה ופירקי ספרות. מהם ספרים שהופיעו סמוך לשואה ומהם שהופיעו רק בשנים האחרונות. ספרים של קהילות גדולות הופיעו ברוב פאר והדר כשהוצאות ספרים מכובדות משמשות להם כמו"לים. ספרים של קהילות קטנות הופיעו במהדורות מצומצמות. ספר מיוחד במינו הוא ספר בוטשאטש שהופיע בהוצאת "עם עובד" (ת"א תשט"ז) בעריכת הסופר ישראל כהן. ספר זה הוא אחד ויחיד מספרי הקהילות שאול מן השוק ואף בספריות קשה להשיגו, הודות להשתתפותו של ש"י עגנון בספר, ומשום רצונם של אנשים להכיר את נוף מולדתו של הסופר. עיינו בספר בוטשאטש וכמעט שלא מצאנו חומר על חזנים וחזנות בעיר זו. החזן היחיד שמוזכר בספר (במאמרו של יצחק שיחור — שוארץ). בנו שיפמן איש לכוב, מוזכר דווקא לגנאי. "מה שהחסיר ביראת שמים מלא בקולו מלא העוז והרגש". כאשר נתפס בחילול שבת בפרהסייה הועבר ממשרתו. הוא נספה בשואה. יד ושם לחזני עירו הציב ש"י עגנון בסיפורי החזנים בספרו "עיר ומלואה". גם אם הפרטים הביוגרפיים אינם מדויקים, מעידים הסיפורים על בקיאותו המופלאה של הסופר בעולם החזנות על כל בעיותיו, חסרונותיו ומעלותיו.

ש"י עגנון כותב על החזנים ששימשו בבית הכנסת הגדול בעירו. בסיפורו "חנוכת בית הכנסת" ("עיר ומלואה" עמ' 18) כותב ש"י עגנון על טכס חנוכת ביהכ"נ הגדול. את טכס חנוכת ביהכ"נ ערך ר' יצחק שליח ציבור ועליו כותב עגנון "שהוא רביעי לר' יצחק ורנק ששמונים שנה קודם לגזירות שנת ת"ח היה ש"ץ בקהילתנו ובשעת פטירתו הנחיל את קולו לזרעו. הזכירו המהרש"ל בתשובותיו לענין שאירע בעירנו". עגנון מספר כי ר' יצחק נפטר בערב בשבת ונפטר באמצע התפילה כשהגיע ל"לך ענו שירה" — "ומאותם הניגונים ששמעו בניו בשעת פטירתו עשו נגינות לכמה תפילות ופיוטים. ודבר פלא נעשה בקולו של ר' יצחק חתניו ושכניו לא זכו בקולו של ר' יצחק" על החזנים ששימשו בבית הכנסת הגדול כותב ש"י עגנון "רוב החזנים ששימשו בבית הכנסת הגדול בקיאים בנוסחאות התפילה ובניגונים ובפירושי הפיוטים וביוצרות וכן אימתי יוצר נדחה מפני יוצר" — וכי "בבית הכנסת הגדול היו חזנים שידעו להטעים כל תפילה וכל יוצר וכל אופן וכל זולת וכל פיוט, ובעלי בתים ועם שבעיר אוהבי נגינה הם" ("אלו דברים שבין בית הכנסת ובית המדרש" — "עיר ומלואה" עמ' 37). אחרי פטירתו של ר' יצחק נתקבל במקומו בנו ר' יקותיאל ועליו אומר עגנון "מימי לא שינה ר' יקותיאל בשום ניגון ולא בדה ניגונים מלבד" לאחר שלוש שנים ניחר גרונו ואחיו אליה החליפו "ר' אליה בעל צורה היה ובעל קומה היה וקולו כקול פעמון עם כינור" ר' אליה הנהיג

יהודי זה, זקן זה שפל ברוך זה, שליח ציבור זה, שהואיל הקדוש ברוך הוא לתת לו כח וגבורה להתפלל לפניו כל כך" (עמ' 77).

אף לסיפורים על האכילה המופרות בערב יום כיפור מקורות חסידיים ב"ספר סופר וסיפור" כותב עגנון —

"מעשה ברבי לוי יצחק מברדיצב שבא קודם יום כיפור ללמברג. שלחו טובי העיר לבקשו שירד לפני התיבה בליל כל נדרי. כשבא השמש אצלו מצאו יושב בסעודה המפסקת בחבורת רעים ושותה מי דבש. אמר השמש תמה אני אם יכול זה לעבור לפני התיבה, שהוא מבושש ודעתו ברוחה. כיוון שהגיעה עת לעמוד קם ונכנס לבית הכנסת וירד להתפלל כל התפילה".

בספרו "ימים נוראים" מביא עגנון סיפור דומה על השרף רבי אורי מסטרליסק "שהיה אוכל ושותה בערב יום הכיפורים יותר מדרך הטבע, שכל אכילות של ערב יום הכיפורים תיקון הן לאכילות של כל השנה. גם סל תפוחים אכל, גם קנקן מי דבש שתה, עד שבקושי היה הולך להתפלל. כיוון שירד לפני התיבה ועמד להתפלל לא הרגיש ממאכלו ומשתתו כלום".

על הסיפור "אצל חמדת" כותב לי הפרופ' דב סדן במכתבו מכ"ח חשוון תשל"ז "גם בסיפור אצל חמדת יש תכונות סותרות שהיו תכונותיו של עגנון ועוד אדבר בזה".

לפרשת החזן הזללן חמדת אוסיף כי החזן שמואל ויגודה מספר על חזן שהיה בעל תיאבון מוגבר ובשל תאוות האכילה נשתכח שמו ונקרא בשם משה אכילר. אותו משה אכילר נולד בדברצין וברח מהצבא האוסטרי. הוא אימץ לעצמו את השם משה קייבסקי ועבר בתפילותיו בערי גליציה ובסרביה. קולו היה קול טנור נפלא, ולבסוף נתקבל כחזן בזאסלקוב. תלמידו המובהק היה החזן אפרים שלעפאק. סיפורים על תאוות האכילה שלו הילכו בערי גליציה ויתכן כי הגיעו גם לאזני ש"י עגנון.

הקבלה למעשי החזן הזללן מצאנו גם בסיפורו של עגנון "הכנסת כלה". אחד מפרקי "הכנסת כלה" נקרא בשם "מעשה החזן הקל או כנף רננים" — זהו סיפור בתוך סיפור ובו אימרות כנף על חזנים וחזנות כגון "אבל דבר אחד רוחני יש שאפילו עם הארץ גמור מביין, ומהו, חזנות" ("הכנסת כלה עמ' רמ"ח). בסיפור זה מספר עגנון על בחור שנתקע בעיירה ונשא חן בעיני חמיו של יעקב שמשון מספר הסיפור. חמיו היה חובב חזנים ומקרבם. אותו בחור היה משורר אצל חזן וחמיו של המספר הניח לפניו מאכל ומשתה ועגנון מציין כי "אכל הבחור ושתה כמניין עשרה חזנים". אותו בחור השמיע פרק חזנות שיוסד על משנת איזהו מקומן של זבחים, ובסופו של דבר נתקבל כחזן בבית הכנסת הגדול. בניגוד לחמדת שבהגיע ליל יום הכיפורים ידע להתפשט מתאוות הגשמיות לא ידע אותו בחור גבול בתאוות האכילה ואכל ושתה ביום הכיפורים ולא חש לחילול השם ושתה לשיכרה אצל נכרי ביום הכיפורים.

אומר ש"י עגנון "קצב שהאכיל טריפות, רתמנא ליצלן משברים את הקדירות שבישלו בהן בשר טריפה, חזן שסרח מה יעשו, שמא יכלו חמתם בסיפורים ובמחזורים?"

### מיהו רבי כתריאל שליח ציבור

ש"י עגנון אמר, בדבריו בישיבת האקדמיה ללשון העברית, בא' אדר תשכ"ט ("מעצמי אל עצמי" עמ' 336) "אם יש בני אדם שמתייחסים על אנשי סיפורי — יתייחסו". הוא ממשיך ומתייחס לאנשים המזהים את עצמם או קרוביהם עם דמויות בסיפורי עגנון: "מימי לא נתכוונתי להעלות בסיפורי דמות שיכולים לומר עליה לפלוני זה נתכוון המחבר, אלא ברית כרותה למספר אמיתי שכל נפש שהוא עושה בסיפורו נפש חיה היא".

אחד מסיפורי החזנים של עגנון הוא הסיפור "רבי כתריאל שליח ציבור" רבי כתריאל בסיפורו של עגנון, הוא דמות של חזן ירא שמים המדקדק במצווה קלה כבחמורה, ושם נפשו בכפו לשפוך שיח על עם ישראל ושוכח את צרכי ביתו כאשר הוא מתפלל בעד עם ישראל "ולפי שרבי כתריאל אדם ישר וירא שמים ודבק בדרכי השם ורצוי ואיש שלום ובעל מידות טובות וביתו ריקם מעבירות ובקיא בסודות התפילה ובכוונותיה וקולו ערב ולבו נכנע ביותר וגופו משומר מכל שמץ פסול, מצאוהו אחיו החסידים ראוי לספר חוקיו של הקדוש ברוך הוא, וכשהגיע רבי כתריאל לשני עבודה מינוהו להיות שליחם לפני המקום" ("אלו ואלו" עמ' תכ"א). עגנון מוסיף: "זה כוחם של אוהבי השם, שמניחים צער עצמם בשביל כבוד השכינה" (עמ' תכ"ד).

האחים שמואל אבידור, פנחס פלאי והרב מנחם הכהן סיפרו לי כי דברים שמתאר ש"י עגנון בסיפור זה תואמים את סבם שהיה שנים רבות שליח ציבור ליד הכותל המערבי וש"י עגנון היה משומעי תפילתו.

### כתיבה במקום שירה

הסופר פראנץ קאפקא כותב ביומניו כי עבורו "כתיבה היא במקום תפילה". מדבריו של ש"י עגנון עולה כי עבורו כתיבה היא במקום שירה בבית המקדש. כמה וכמה פעמים מדגיש עגנון את עובדת היותו לוי "מן המשוררים". בספרו "אלו ואלו" בסיפור "חוש הריח" כותב ש"י עגנון על "סוד כתיבת סיפורי מעשיות" (עמ' רצ"ז)

טור-סיני בחזנות וכך כותב אלי פרופ' סדן. "כמדומה הזכרתי לפניך את שארי, נפתלי הירץ טורטשינר (טור סיני) והתעניינותו בחזנות — ש"י עגנון שזילזל בו ועשאו לצחוק בסיפוריו והיה קורא אותו פויאץ, היה משבח על הבנתו בחזנות ואמר לי, כי היה בוחן חזנים ומבין עד דק, אבל פרטים בזה לא ידעתי ולא שאלתי". על סלידתו מחוקרי הלשון ובמיוחד מאליעזר בן יהודה כתב ש"י עגנון "ירושלים עיר שמכל הגלויות נתכנסו בה וכל גלות וגלות לשון גלותה בפיה, מבקש יהודי לדבר עם יהודי לשון הקודש מאחדת אותם, כך בכל הדורות, וכך בדור שעבר — אם כן למה קורין לאדם מסויים אחד מחייה הלשון ולמה אומרים עליו שהוא החזיר את הלשון העברית, והרי לפניו לא היתה הארץ אילמת". ("מעצמי אל עצמי" — עמ' 201).

אף שם הכלב המפורסם ביותר בעולם הספרות — בלק ש"בתמול שלשום" מקורו לדעתי בסלידתו של עגנון מחוקרי הלשון העברית וזאת מצאתי. בכתביו של איתמר בן אבי, בנו של אלעזר בן יהודה. בספר "עם שחר עצמאותנו" — זכרונותיו של הילד העברי הראשון — תל-אביב תשכ"ב — אנו קוראים על פרשה המזכירה את מירוצו של הכלב "בלק" במאה שערים ובשכונות ירושלים. איתמר בן אבי מספר, כי בילדותו היה לו כלבלב אשר שמו נקרא "מהיר" והוא היה "הכלב העברי הראשון", שכן במצוות אביו דיבר אליו איתמר הקטן רק עברית. עוד הוא מספר כי באחד הימים נשלח על-ידי אביו, והוא אז בן ארבע וחצי, לשלוח מכתב בדואר הרוסי. איתמר בן אבי לקח את כלבו וסטה מן הדרך למאה שערים (בדיוק כמו "בלק" בראשית דרכו ב"תמול שלשום"). לפתע נעלם הכלב ואיתמר החל קורא בקול לכלבו, "מהיר, מהיר". וכאן ממשיך א. בן אבי לתאר איך תושבי מאה שערים החלו רודפים אחריו ומפליאים בו ובכלבו את מכותיהם, עד אשר הכלב נפח את נשמתו. מזכיר הקונסוליה הרוסית, שהיה יהודי של אליעזר בן יהודה, אסף את הילד איתמר והביאו הביתה. לאחר-מכן הוברר, שקנאי מאה-שערים, כאשר שמעו את שם הכלב "מהיר", חשבו, כי בן-יהודה קרא לכלב "מאיר" כדי להתקלס ברב הראשי רבי יעקב מאיר, ועל כן הפליאו מכותיהם באיתמר ובכלבו. ייתכן שסיפור זה הגיע לאוזני ש"י עגנון, שיחסו לבן-יהודה לא היה אוהד ביותר, והוא שילב בסיפורו את מעשה הכלב. אגב, יש שראו בשם "בלק" ראשי תיבות: בעל לשון קודש.

### ש"י עגנון על תפילתם של המשכילים בתל-אביב

על אף שחלק מראשוני הישוב היו רחוקים מאורח חיים של תורה ומצוות לא ניחקו את עצמם מעולם התפילה. כאלו היו ראשוני תל-אביב שאם כי היו חופשיים בדעות אירגנו מניין לתפילת הימים הנוראים. על אותו מניין ומתפלליו כותב ש"י

עגנון "מניין שעשו להם באולם בית הספרים שער ציון. מורה אחד עבר לפני התיבה ומורה אחד קרא בתורה ועסקן אחד תקע בשופר, ומרדכי בן הלל דרש לפני התקיעות. אי אפשר לומר שהתפילה לא היתה כדין, ואי אפשר לומר שלא היה שמץ של רעיון בדרשה, אבל הלב לא נתרווה. בזמן שבני אדם מאמינים ואין אדם יכול להעלות שאפשר לו בלא תפילה — התפילה חפילה. עכשיו שלקחה האמונה יודע אדם שאפשר לו בלא תפילה אפילו הוא מתפלל — תפילתו אינו תפילה" ("תמול שלשום" — עמ' 163).

### מיהו חמדת חזן?

בין סיפורי יום הכיפורים של ש"י עגנון תופס מקום מיוחד הסיפור "אצל חמדת" (כרך שישי של כל סיפורי ש"י עגנון עמ' 54). סיפור זה מיוחד בכך שעלילתו מתרחשת ביאס שבצפון מזרח רומניה, בעוד שעלילותיהם של רוב סיפורי עגנון מתרחשות בגליציה, גרמניה, ירושלים או תל-אביב. עוד ייחוד לסיפור זה, והוא שם הגיבור "חמדת" — ידוע לכל כי עגנון אימץ לעצמו את השם "חמדת" (ראה סיפורו האוטוביוגרפי "חמדת" "מעצמי אל עצמי" עמ' 11). רעיותו של עגנון כינתה בשם זה את בנם שלום מרדכי, וכיום נשתכח שמו האמיתי והוא נקרא חמדת עגנון. ביקשתי את אמונה ירון שתעזור לי בזיהוי של "חמדת חזן" המופיע בסיפור "אצל חמדת", ובמכתבה אלי מיום כ"ז בתשרי תשל"ב כותבת הגב' ירון: "בנוגע לחמדת לחזן, סיפר לי, לפני כמה חודשים, חיים שכטר ששמע מאביו, שהיה רב ראשי באירלנד, על חזן שנסע בערי פולין ובתפילת שבת בכל פעם כשהגיע למלים "חמדת ימים אותו קראת" היה מתעכב על המלה חמדת ומאריך בה וחוזר עליה פעמים כה רבות עד שעשה ממלה זו שיר לעצמו ומכאן קראו לו חמדת חזן. מר שכטר ידע גם לשיר את הניגון ששמע מפי אביו. אם אבי התכוון לאותו חזן אינני יודעת". עד כאן דברי הגב' ירון. גם הפרופ' דב סדן כתב לי שחמדת היה ונברא ולא משל היה ואלו דבריו של פרופ' סדן במכתבו מראש חדש חשוון תשל"ז — "לעניין חמדת חזן — משערני כי עגנון שמע עליו מפי ר' אליעזר רוקח ושמעתי כמה סיפורים מפיו עליו. כגון שהיה לובש לתפילת "כל נדרי" את הקיטל בלבד בלא כל בגדים ולבנים מתחתיו, הלכו נערים שובבים וקשרו בפריכה קצה הטלית מאחוריו למטה וכשהרים את הטלית לשימה מעל ראשו גבה הקיטל ונראה עכוזו מגולה — שחוק לכל הקהל".

במרכזו של הסיפור "אצל חמדת" עומדת תאווה האכילה של החזן בערב יום הכיפורים. על אף תאווה האכילה של החזן הוא זוכה להתפשטות הגשמיות וכאשר הוא עובר לפני התיבה לא ניכרת בכלל גשמיותו "נרעש ונפחד עמדותי והבטתי על



עקיבא צימרמן

# ברון יחד

מעולם החזנות והמוסיקה היהודית



הוצאת ארכיון החזנות המרכזי – תל-אביב  
שנת "שמעה ותשמח ציון"  
תשמ"ח – 1988

